

Др Бранко Бабић, КРИТСКИ ОДРЕД (THE CRETE UNIT) -
Међународна мировна мисија Црногораца на Криту 1897-99. године,
ЦИД, Подгорица 2006.

Сваки народ генетски носи тежњу за афирмацијом. Рекао бих црногорски је у томе снажна типска појава. Стога нова књига о прошлости Црне Горе увијек представља значајан датум. Поготово ако она својом научно актуелном садржином заслужује да се уврсти у значајне датуме културе. У такве датуме, свакако, спада студија Бранка Бабића: *Критски одред - Међународна мировна мисија Црногораца на Криту 1897-99. године*, коју је штампала, у веома доброј техничкој опреми, позната издавачка кућа ЦИД из Подгорице (2006). Одмах ваља рећи да ова књига - иако није обимна као друге из продукције овог угледног издавача - представља значајну културну појаву и по томе што је штампана упоредо на српском и енглеском језику. То јој крчи пут до страног читаоца и многих страних библиотека.

Прије него што учиним осврт на садржину ове интересантне и солидно научно фундиране студије у којој је аутор Бабић обрадио значајан догађај из дипломатске историје Црне Горе - међународну мировну мисију Црногораца на Криту прије сто десет година - подсетићу да историчарима њена садржина није била непозната. Основна садржина постојала је и при-

је ове књиге, саопштена у запаженом Бабићевом чланку: *Одред Црногораца у међународној служби на Криту (1897-1899)*, прије четири деценије (*Историјски записи*, 1965). Осим у поменутом Бабићевом чланку, садржина књиге постојала је расута у објављеној и необјављеној историјској грађи, монографијама, мемоарским списима, појединим чланцима (расправама), у нашој и страниј штампи и периодици, прије свега оној савременој, с краја 19. стољећа. Много података било је и у памћењу појединаца, мада изложено забораву, од кога је спас једино књига. Подсетимо се на мудрост Ива Андрића, који је казао: "Трајно је само написано и штампано".

Повод је да укратко представим аутора ове књиге, утолико прије што др Бранко Бабић већ дуго ради у тишини, чак подаље и од стручне јавности, највише размишљајући над исказима извора архивских фондова Државног архива Црне Горе, Архивског одјељења Народног музеја Црне Горе и Историјског института Црне Горе, као и над хералдичким материјалом који деценијама пасионирано сакупља и обрађује. Недавно се др Бабић представио стручној јавности својом запаженом књигом из области хералдике

- *Грбови и заставе - Грбовни симболи - двоглави орао у Црној Гори до 1916. године* (Цетиње, 2005). Старијој генерацији историчара Црне Горе његово име је познато већ пола вијека. По вокацији историчар - професор и научник, солидног образовања. Успјешно се стручно и интелектуално доказао у настави историје у основној, средњој и на вишој школи, а затим и на Културолошком факултету у Цетињу, као и у научноистраживачком раду. Његово уже научноистраживачко подручје јесте прошлост Црне Горе друге половине 19. и прве двије деценије 20. стољећа. Већина његових објављених чланака односи се на тематику међународног положаја Црне Горе и њене политике према сусједном становништву, а друга половина на организацију војних снага државе, школства и успостављања власти у новоослобођеним областима 1912-1913. године. Он је аутор и запаженог чланка о нереализованој кандидатури војводе Божа Петровића за гувернадурa Крита, у коме је обрадио знатан дио спољнополитичке активности црногорског двора с краја 19. стољећа.

Готово сви Бабовићеви радови засновани су на раније непроучаваној грађи, а штампани су у научно угледним публикацијама (*Историјски записи*; *Гласник Цетињских музеја*, *Годишњак Педагошке академије у Никшићу*; *Гласник на Институт за национална историја Македоније*, у Скопљу, *Југословенски историјски часопис*, *Зборник ЦАНУ* и др.

Библиографија радова Бранка Бабића броји око 40 јединица разног тематског садржаја. Аутор је и три посебна издања: *Политика црногорске владе у крајевима добијеним у Балканском рату - од краја 1912. до средине 1914.*

године; Грбови и заставе - Грбовни симболи - двоглави орао у Црној Гори до 1916. године и Критски одред.

Још прије четврт вијека, пишући реферат о др Бранку Бабићу за избор у звање ванредног професора на бившем Културолошком факултету у Цетињу, о његовој докторској дисертацији и објављеним чланцима и другим радовима, написао сам да се карактеришу акрибијом и систематичношћу истраживачког поступка, да су чврсто ослоњени на аутентичне архивске изворе, на провјерене податке и судове из литературе, уз зналачко укључивање свих других чинилаца које је с одговарајућом мјером, свакако, требало узети у озбир при коначној обради сваке дате теме. Савјесност и исцрпност таквог његовог рада очљиви су управо и у књизи која је повод за ове редове.

Књига Бранка Бабића *Критски одред* структурирана је из сажетог увода и десет глава основног текста. У сажетом уводу аутор саопштава циљ, односно методолошки поступак на којем је конципирана тема о међународној мировној мисији црногорског одреда на Криту 1897-1899. године. Бабићева студија *Критски одред* открива три добре особине: *прва*, за вријеме када је писана, темељи се на бројним изворима, домаће и стране провенијенције, и, пробраној литератури; *друга*, аутор подједнако користи исказе извора како домаћих тако и страних; *трећа* има критички став према изворима и литератури, опрезно изводи закључке и судове питањима о којима нема поузданих чињеница, или има супротстављених мишљења.

У обради ове теме Бабић је почео излагање временски дубинским освртом на античку грчку цивилизацију, особито егејску (укључујући и Крит),

и њен утицај на тле данашње Црне Горе, о чему постоје бројне тековине материјалне - градови (Будва, Улцињ, Рисан, а можда и Медун - Метеон), и други остаци древних култура (керамичко посуђе, разна оруђа и оружја, накити и др.), као и снажно духовно наслеђе уграђено у духовни живот Црне Горе и њеног ширег окружења.

Византија, као наслеђница античке Грчке, наставила је да шири античку материјалну и духовну културу у средњем вијеку што се огледа: у ширењу хришћанства, зачетку словенске азбуке и писмености, богослужењу на словенском језику, иконописању цркава и манастира и на простору Црне Горе. У културно-просвјетној и филозофској мисли у Црној Гори од средине 19. стољећа, знатно мјесто су имали грчки класици: филозофи, књижевници, историчари, педагози и др. И на тај духовни аспект Бабић је концизно указао, повезујући далеку прошлост са нововјековном историјом Црне Горе.

Политичке везе и односи између људи Црне Горе и Грчке, међутим, нијесу могли бити константни и интензивни, прије свега због територијалне удаљености. Али од почетка треће деценије 19. вијека, од великог грчког устанка за ослобођење од Турака, до грчке ослободилчке револуције 1821-1830. године, када један број црногорских добровољаца одлази да пружи помоћ Грцима - својој браћи по вјери, оружју и заједничкој патњи - ти односи бивају све интензивнији. Најзначајнија личност међу првим борцима за ослобођење Грка био је Васо Брајовић, Васо Црногорац, који је постао херој грчке ослободилачке револуције и генерал, а његов син Васос Тумелеон, са својим добровољцима имао је одлучујућу улогу у борби за

коначно ослобођење Крита 1896-97. године, када се и сусрео са својим црногорским мировњацима.

Све напријед речено говори да су се у 19. стољећу грчко-црногорски односи развијали узлазном линијом и да је у тим везама и односима круну чинила "успјешна, јединствена и прва оваквог карактера" међународна мисија коју је одред Црногораца обављао на Криту (1897-1899), давши допринос пацификацији овог острва и учвршћењу коначног његовог аутономног положаја - етапи на путу сједињења са матицом - Краљевином Грчком. Бабић је укратко приказао низ буна на Криту (Кандији) највећем грчком острву у источном Медитерану, површине 8.378 км² са тада приближно 300.000 становника, од којих су хришћани - Грци чинили 70%, а мухамеданци 30%, са градовима - лукама: Канеја, Кандија и Ретимне, као и градићем Халепом, источно од Канеје. Грци су 1896. године подигли устанак против османског тлачитељског феудалног система у коме је хришћанско становништво било социјално, вјерски и етнички неравноправно и стално изложено насиљима Османлија. Дижухи устанак Грци су имали крајњи циљ - ослобођење Крита од Турске и његово сједињење са матичном земљом. Грчка се, природно, морала умијешати у устанак. На Крит је искрцала своје јединице под вођством пуковника Васоса, а у априлу 1897. године ступила је и у рат против Османског царства. Критски устанак је био тако снажан да га Порта није могла лако угушити. На помолу је било поновно отварање поглавља историјског комплекса познатог у историји као *Источно питање*. Оновремене европске силе (Русија, Француска, Енглеска, Немачка,

Аустро-Угарска и Италија), полазећи од увјерења да критски устанак може запалити и читав Балкан - као што је то двадесет година раније учинио херцеговачки устанак, односно да може поново покренути велику Источну кризу - одлучиле су да по сваку цијену устанак дипломатски пацификују.

Амбасадорска конференција велесила у Цариграду одлучила је да Крит и даље остане под суверенитетом султана, у саставу Османског царства, али и да острво добије широку аутономију, на челу са хришћанином гувернером и другим снажним органима локалне власти. За спровођење тих амбасадорских одлука било је нужно формирати Комисију и међународну жандармерију ради одржавања реда и мира међу завађеним становништвом. Амбасадори велесила су одлучили да жандармерију чине јединице из европских земаља. Ниједна од велесила, због избегавања да оствари премоћ у рјешавању Источног питања, није могла да добије мандат да сама преузме организацију жандармерије и полиције. Тај проблем се постављао утолико прије што је свака од њих имала и својих посебних стратешких интереса у коначном расплету Источног питања. На темељу изворне грађе и литературе Бранко Бабић је показао какав су став у вези с тим комплексним историјским питањем имале свака од поменутих велесила. Стога су њихове владе заузеле становиште да се полицијске снаге, односно жандармерија регрутују из мањих и неутралних земаља.

Предлог да се мандат за формирање критске жандармерије повјери Црној Гори, као неутралној земљи, а уз то и искусној у односима са Турском и Грчком, потекао је, не случајно, од руског амбасадора у Цариграду Нелидо-

ва, врло цијењеног дипломате. Бабић је детаљно, доносећи и факсимиле дипломатске преписке, приказао како је иницијативу Нелидова, црногорски посланик у Цариграду Митар Бакић саопштио књазу Николи, посредством војводе Гавра Вуковића, министра иностраних дјела, као и како је руски предлог разматран и прихваћен и од других амбасадора у Цариграду, те и у владајућим круговима на Цетињу, почетком јануара 1897. године. Књаз Никола је, последије политичке анализе против и за, одлучио да пошаље на Крит одред од 80 Црногораца.

Др Бранко Бабић је до детаља расправио сва релевантна питања у вези са формирањем ове жандармеријске јединице: чинили су је командир капетан Машан Б. Божовић, дотадашњи командир I чете II батаљона Стајаће војске, за његовог помоћника именован је поручник Јово Бећир, тадашњи командир II получете III чете истог батаљона, и 72 војника и 8 подофицира (половина јединице била је одабрана из састава Стајаће војске а другу половину чинили су добровољци из Народне војске). (Оба ова официра касније ће достићи високе војне положаје као бригадири у црногорској војсци, а искуство из мировне мисије на Криту препоручило их је и за дипломатске војне дужности које су вршили у име Црне Горе. У грчкој луци Пиреј одреду су се прикључила још 4 војника - Црногорца. Одред је, према истраживању Бранка Бабића, из Цетиња свечано испраћен, у присуству књаза Николе, 12. јануара, а 15. је бродом "Мамхи" отпловио из Бара за Крит, да би се 19. јануара 1897. године искрцао у луци Канеји.

Бабић је обрађујући формирање одреда и његово кретање педантно ис-

питао, и одбацио, све датуме који су у разним папирима или штампи навођени, показавши да су тачни само они које је навео у књизи. Аутор цитира документа из којих се јасно види да су Црногорци у Канеји с разумљивом радозналешћу прихваћени од становништва - како хришћана тако и муслимана. Лијепо их је примио и тадашњи гувернер Крита Ђорђи Беровић-паша, православац из Скадра (поријеклом из Бери - Љешанска нахија), под чију су управу били стављени, а под заштитом конзула и Међународне комисије за жандармерију на Криту. У почетку црногорска жандармерија имала је задатак да обезбјеђује гувернеров сарај и резиденције конзула, но убрзо се показало да је била и у позицији да смирује сукобе и пружа заштиту угроженом цивилном становништву Канеје и Халепа. У фебруару 1897. године сукоби између устаника и Турака су постали тако жестоки да су и критски валија Ђорђи-паша и конзули велесила били принуђени да напусте острво и да се склоне на ратне бродове великих сила. Према извјештајима на које се Бабић позива, једино су Црногорци у тако драматичној ситуацији остали на копну, гдје су бринули о имовини дипломатских представништва и пружали заштиту угроженом становништву Канеје и Халепа. Ипак, по наређењу руског адмирала и по савјету руског конзула, под пријетњом да ће градови бити изложени убитачној топовској ватри, и Црногорци су се морали склонити на руски брод *"Александар II"*.

Да би спасили хришћански живот од турских звјерстава и погрома, а што је узроковао општи устанак, Крићани су прокламовали уједињење са Грчком, а грчка влада је прогласила анексију Крита. Грчки краљ Ђорђе та-

да је именовано за команданта грчких десантних јединица пуковника Васоса Тумелеона (сина прослављеног генерала Васа Брајовића, познатог Васоса Мавровуниотиса). Рат се разбуктао свом силином. У тако драматичној ситуацији, послје три дана боравка на руском броду, како је утврдио Бабић, црногорски одред жандармерије поново се исцрпао у Канеју, али сада није био сам, јер су велесиле у међувремену формирале и друге снажније јединице жандармерије. Али и у тој мјешовитој жандармерији највише се полагало на искусне и храбре Црногорце у завођењу реда и јавног поретка у Канеји и Халепу, гдје су били лоцирани. Локално становништво, како грчко тако и турско, највише је имало повјерења у полицијске патроле Црногораца, о чему свједоче бројни извјештаји.

Послије одлуке велесила да свака од њих искрца по батаљон војске на Крит, у циљу вршења жандармеријске службе и прекида крвопролића, црногорска јединица се од 27. фебруара 1897. године па до краја службовања на Криту налазила у саставу руског батаљона. Функције ове јединице, постепеном окупацијом Крита од стране велесила, односно, његовом подјелом на окупационе зоне, су увећаване. Црногорске патроле су учествовале у одржавању реда и поретка не само у Канеји, Халепу и Ретмину, него и ван ових градских насеља.

Др Бранко Бабић је документовано приказао дјелатност црногорске жандармеријске јединице до почетка 1899. године, када је критска криза окончана. Позабавио се свим животним питањима Црногораца током више од двије године њиховог боравка на Криту, условима живота (смјештаја, исхране,

здравственог стања), проблемима са одјећом, обућом и набавкама разних војничких потреба, плаћањем војника, официра и подофицира и свим другим питањима њиховог војничког живота и рада. Није пропустио да у посебној глави (деветој) прикаже и какав је био однос књаза Николе, дворских кругова и владе према свом одреду. Позвао се на низ дипломатских докумената и текстова из штампе, наше и стране, која је афирмативно писала о црногорским мировњацима на Криту. Похвале о успјешном вршењу службе црногорских жандарма - каже Бранко Бабић - "ишле су до легенди"; Црногорци су "ускакали у огањ догађаја тамо гдје се други нијесу усуђивали". На Криту је ова јединица остала до 1. марта 1899. године, а у Бар је допловила 6. марта исте године. Књаз Никола је пред дворцем на Тополици поздравио црногорске мировне мисионаре и сваког официра и војника одликовао *Медаљом за ревносну службу*.

Међународна мировна мисија црногорског жандармеријског одреда на Криту - трајала је двије године и 50 дана - била је израз повјерења не само Русије, која је дала иницијативу за његово упућивање на ово побуњено острво, него и свих других европских велесила у Црну Гору као неутралну земљу и њене храбре и достојанствене војнике. Овај мали одред, "њих 80 одабраних, ваљаних и одважних, својом службом, понашањем, личном

храброшћу, дисциплином и практичношћу" - каже у свом закључку Бранко Бабић - задобио је "опште симпатије и уважавање" Црне Горе и Црногораца у Европи. Овом мисијом црногорски војник је, у поређењу са војницима велесила који су такође извршавали мировне задатке, показао преимућство у високом моралу и храбрости, заслужио је велико и неподјелено признање и углед у Европи и шире. Ова мировна мисија допринијела је спољнополитичкој афирмацији Црне Горе, што није остало без одјека, тако да ће она имати значајну улогу у коначном расплету Источног питања.

Књига Бранка Бабића, треба и то рећи, обогаћена је прилозима одабраних архивских докумената, фотографија градова - лука на Криту, као и фотографијама и црногорских и руских војника, што њен садржај чини занимљивијим и привлачнијим и за читаоца изван историјске струке. На крају књиге дати су извори и литература на које се аутор ослањао у обликовању ове студије. Њено лакше читање омогућава и општи регистар.

Др Бранко Бабић је ову студију написао као рационални историчар надахнутим исказом, једрим и богатим језиком струке и читким стилем који заокупља пажњу читаоца. Најзад рецимо и ово: *Ако су историјске аналогије са савременошћу захвална поређења, онда за њих у овој Бабићевој књизи има примјера од историјског значаја.*

Миомир Дашић